

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи
Західноукраїнського
національного університету
Микола ДИВАК
_____ 2023 р.

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Заставного Андрія Романовича на тему: «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу», поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 29-Міжнародні відносини за спеціальністю 292 – міжнародні економічні відносини

ВИТЯГ

із протоколу засідання фахового семінару кафедри міжнародної економіки
Західноукраїнського національного університету
від «22» листопада 2023 року, протокол № 3

ПОРЯДОК ДЕННИЙ

1. Обговорення дисертаційної роботи здобувача кафедри міжнародної економіки Заставного Андрія Романовича на тему: «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу», поданого на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 29-Міжнародні відносини за спеціальністю 292 – міжнародні економічні відносини щодо її рекомендації для захисту.

ПРИСУТНІ: головуєчий на засіданні – д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки *Зварич І. Я.*; д.е.н., професор, професор кафедри міжнародної економіки *Куриляк В. Є.*; д.е.н., професор, професор кафедри міжнародної економіки *Іващук І. О.*; д.е.н., професор, професор кафедри міжнародної економіки *Лизун М. В.*; к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки *Уніят А. В.*; к.е.н., доцент кафедри міжнародної економіки *Карась О.С.*; *Ванкевич І.С.*, *Драпак Т. І.*; д.е.н., професор, професор кафедри міжнародного права та міграційної політики *Фліссак К. А.*; викладач кафедри міжнародної економіки *Іващук О. В.*; д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин – *Зварич Р. Є.*; д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та дипломатії *Тулай О. І.*; к.е.н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, в. о. директора навчально-наукового інституту міжнародних відносин ім. Б. Д. Гаврилишина *Живко М. А.*

СЛУХАЛИ: Доповідь дисертанта Заставного А. Р. про результати проведеного ним дисертаційного дослідження.

Обговорення дисертації.

Виступ Заставного А. Р.

Здобувач Заставний Андрій Романович доповів про результати дисертаційного дослідження, обґрунтував актуальність теми проведеного дисертаційного дослідження, розкрив його мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, визначив наукову новизну та практичне значення роботи. Зазначив, що глобалізація у 21 столітті стала суттєвим викликом для економічного розвитку країн та соціального прогресу. Під впливом глобальних змін одні країни набувають економічної ваги у світі, інші стають ще більш вразливими та залежними, разом з тим, економічний потенціал більшості з них є не до кінця розкритим. Сучасна система побудови міжнародних відносин між країнами свідчить, що вони не є ізольованими від світу. Об'єктивно країни Близького Сходу на сьогодні залишаються центром геополітичних інтересів. Ця тенденція формувалася століттями, адже цьому сприяло географічне розташування країн та їхня економічна привабливість. Значна частина наукових досліджень з питань історичного, соціально-економічного, політичного розвитку країн Близького Сходу та їх ролі у міжнародних відносин належить зарубіжним вченим. Водночас, в останні роки до цих розробок долучаються і вітчизняні вчені. Зокрема, ці питання розглядали Д. Йоффе, Д. Ейкельман, В. Залізнюк, І. Зварич, Р. Зварич, І. Іващук, О. Коппель, Н. Кравчук, З. Луцишин, Н. Небаба, Б. Парахонський, Б. Саїду, Д. Снайдер, О. Субочев, К. Спенсер, С. Тальяпетра, О. Тулай, К. Фліссак та ін.

Метою дослідження є наукове обґрунтування концептуальних засад та цивілізаційних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу та окреслення його стратегічних векторів в контексті глобальних викликів і трансформацій.

Об'єктом дослідження є процеси соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу.

Предметом дослідження є теоретико-концептуальні положення та прикладні засади формування цивілізаційних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу.

Наукові положення, розроблені особисто дисертантом та їх новизна.

У роботі комплексно концептуальні засади та цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу та окресленні його стратегічні вектори в контексті глобальних викликів і трансформацій. Автор робить вагомий внесок у вивчення та розуміння цивілізаційних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу. Особисто розроблені наукові положення, представлені у дисертації, відзначаються своєрідністю та новизною у контексті обраної теми. Новаторство досліджень полягає у системному аналізі впливу цивілізаційних факторів на різні сфери соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу. Зокрема, у процесі дослідження запропоновано методичні підходи до оцінювання впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу, що дало змогу виокремити динамічні та структурні зміни в регіоні, що підтвердили соціальну стратифікацію та економічну нерівність країн регіону, на основі факторного аналізу. Здобувачем конкретизовано теоретико-методичні підходи до узагальнення системних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу, які сформувалися під впливом історично-цивілізаційного

розвитку та детермінують соціально-економічний ландшафт країн, впливаючи на добробут нації, якість життя населення та економічне зростання, що дало можливість виокремити системні детермінанти та визначити їхні ознаки. Удосконалено методіку аналізу локальних конфліктів та зовнішнього впливу основних акторів на Близькому Сході для оцінки безпекових викликів в регіоні, на основі чого деталізовано зовнішні впливи. На основі компаративного аналізу визначено основні безпекові виклики на Близькому Сході, які мають динамічний і багатогранний характер, та їх відмінність від проблемних питань безпеки. Проведено обґрунтування основних напрямів реалізації Україною близькосхідного вектору зовнішньоекономічної політики на основі проведеної періодизації відносин України як незалежної держави з країнами Близького Сходу із виокремленням основних характеристик кожного етапу, що дало змогу виявити сильні та слабкі сторони на основі проведеного свот аналізу, ідентифікувати ризики та можливості економічної співпраці України з країнами Близького Сходу в контексті цивілізаційних викликів та глобальних трансформацій. Ці результати дали змогу розробити структурно-логічну модель цивілізаційного виміру соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу. Дисертаційне дослідження вносить важливий вклад у розуміння взаємодії цивілізаційних аспектів та їхнього впливу на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу, підкреслюючи актуальність та перспективність подальших наукових розвідок у цьому напрямку. У ході здійснення наукового дослідження також було отримано інші наукові результати, які відрізняються науковою новизною, мають важливе практичне та теоретичне значення.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, які захищаються.

Щодо методологічної основи дисертаційного дослідження слід зазначити, що відповідно до встановлених вимог, його об'єкт і предмет як категорії наукового процесу логічно співвідносяться між собою як загальне та часткове. Теоретико-методологічний інструментарій дисертації зумовлений метою наукового пошуку та особливостями досліджуваної сфери економічних відносин.

Достовірність сформульованих у дисертації наукових висновків, положень, рекомендацій забезпечується використанням численних вітчизняних та іноземних наукових джерел, аналізом необхідною інформаційної та статистичної базами.

Після закінчення виступу були поставлені такі запитання:

Які саме стереотипи щодо регіону Близького Сходу Ви досліджували, і як вони впливають на соціально-економічний розвиток країн регіону? (д.е.н., професор, професор кафедри міжнародної економіки Куриляк В. Є.)

Відповідь Заставного А. Р. Дякую за запитання. Сучасні тенденції розвитку країн Близького Сходу сформували навколо себе багато стереотипів, як щодо економічних аспектів, так і в контексті релігійних вірувань, зокрема у контексті ісламської економіки. Це свідчить про важливість культурних впливів та традицій на формування економічного простору в ісламських країнах. На відміну від загальнопоширеної думки про міжетнічні конфлікти та релігійну нестабільність, виявляється, що релігійна система може сприяти розвитку

фінансового сектору, зокрема, у сфері ісламської економіки. Принципи ісламських фінансів впливають на формування фінансової системи, яка характеризується своєрідним підходом до фінансових операцій, визначається відповідно до морально-етичних та правових норм ісламу. В 21 столітті спостерігається тенденція деяких країн Близького Сходу віддавати перевагу не лише сучасним економічним підходам, але і вибору ісламської економічної системи, що визначається впливом традицій, культурних цінностей та правових принципів ісламу. Ще один стереотип, що всі країни Близького Сходу є багатими завдяки запасам нафти. Цей стереотип ми розглянули в роботі і довели, що це не так для усіх країн. Безперечно, ті країни, які володіють нафтовими ресурсами, мають значно вищі показники соціально-економічного розвитку. Є певний стереотип щодо нестабільності даного регіону. Ми підтвердили у роботі, що є значні виклики та загрози, як правило, вони мають глибоке історичне підґрунтя, але не варто всі країни вважати небезпечними для інвесторів та розвитку ділової активності

Яка мета використання факторного аналізу у роботі? (д.е.н., професор, професор кафедри міжнародної економіки Куріляк В. Є.)

Відповідь Заставного А. Р. Наш підхід до дослідження полягав у комплексному аналізі, що охоплював якісні та кількісні аспекти, при цьому, для аналізу ми використовували більше ніж двадцять показників. Таким чином, ми пробували використати інші методи аналізу для виявлення залежностей, проте отримані моделі не були адекватними. Це, певним чином, через те, що мала кількість країн була у вибірці і велика кількість показників, які дуже різні. Для факторного аналізу ми використовували програму Statistica. Результати вказали на можливість визначення взаємозв'язку між цивілізаційними факторами та соціально-економічним розвитком країн Близького Сходу шляхом застосування факторного аналізу, бо є також і латентні фактори.

Які саме зовнішні актори працюють в регіоні і який їх вплив, позитивний чи негативний, на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу? (д.е.н., професор, професор кафедри міжнародної економіки Лизун М. В.)

Відповідь Заставного А. Р. Цивілізаційні детермінанти, пов'язані із спадщиною Османської імперії та договором, укладеним у 1916 році, мають значущий вплив на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу. Ці культурні та історичні аспекти призвели до неоднакового розподілу кордонів між країнами регіону та стали основою для ряду внутрішніх та міжнародних конфліктів. Внаслідок розподілу Османської імперії було укладено договір, який став фундаментом для формування нових політичних об'єднань, однак його наслідки виявилися проблематичними через культурну та етнічну різноманітність регіону. Це визначило розвиток внутрішніх проблем, таких як курдська проблема та ізраїльсько-палестинський конфлікт, а також спричинило військові дії в Ємені. Учасники поділу країн, зокрема Велика Британія та Франція, взяли активну участь у формуванні нових кордонів та політичних структур після Першої світової війни. Сучасні зовнішні актори, такі як США, Китай та Росія, також впливають на соціально-економічний розвиток регіону. Їхні дії та позиції в контексті близькосхідного розвитку визначаються складними міжнародними відносинами та геополітичними інтересами.

Скажіть, будь ласка, якщо буде відбуватись впровадження сучасних енергозберігаючих технологій, чи не буде це загрозою для країн Близького Сходу? (д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та дипломатії Тулай О. І.)

Відповідь Заставного А. Р. Дякую за запитання. У роботі ми досліджували питання ресурсного забезпечення країн цього регіону. У контексті пандемії COVID-19 виникли значні коливання нафтового ринку, спричинивши великі стрибки цін на нафту, зокрема в таких країнах як Катар, Об'єднані Арабські Емірати та Саудівська Аравія. Ці країни, традиційно залежні від нафтового сектору, виявились в унікальному положенні, ставши зацікавленими в розвитку зеленої енергетики як стратегічного напрямку. Потреба в диверсифікації енергетичного портфеля та відновленні розвитку на основі сталого виробництва, чистої енергії спонукала ці країни до активного залучення та впровадження технологій зеленої енергетики. Сучасні тенденції свідчать про те, що Катар, ОАЕ та Саудівська Аравія вже взяли лідерську позицію у розробці та впровадженні інфраструктури для виробництва енергії з відновлюваних джерел. Враховуючи обмеженість відомих запасів корисних копалин та загрозу їх вичерпання, концепція зеленої економіки та енергетики є важливим стратегічним напрямком для диверсифікації енергетичних ресурсів та забезпечення сталого розвитку. Втім, деякі науковці висловлюють сумніви щодо вичерпності корисних копалин та прогнозують їхню нестачу до 2050 року. З іншого боку, виявлення нових родовищ нафти та газу, включаючи ті, які були знайдені в Україні, ускладнює прогнозування точного терміну вичерпання ресурсів. Таким чином, реалізація концепції зеленої економіки та енергозберігаючих технологій залишається критично важливою для забезпечення стійкого розвитку та зменшення залежності країн від обмежених природних ресурсів.

На Вашу думку, які заходи в контексті публічної дипломатії, яку Ви згадуєте в роботі, потрібно зробити Україні в цьому регіоні, для того щоб активізувати роботу? (д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та дипломатії Тулай О. І.)

Відповідь Заставного А. Р. Розширення медійного простору та реалізація стратегії економічної дипломатії є актуальними напрямками для поглиблення взаємодії між Україною та країнами Близького Сходу. Ця ініціатива передбачає впровадження ресурсно-освітніх каналів, таких як обмін студентами. Наприклад, такий вектор колись був ініційований Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та Кувейтським національним університетом. Додатково, важливим елементом є розробка спільних інфраструктурних проєктів. Прикладом такої взаємодії є інформаційна платформа «Українські тижні в Кувейті», яка відзначилася активною участю обох сторін та створила позитивний образ України в кувейтському суспільстві. Стратегія включає не лише посольські ініціативи, але й активне залучення українських діаспор у країнах Близького Сходу. Вироблення та впровадження подібних ініціатив сприяє не лише розширенню культурного обміну, але й сприяє встановленню ефективних відносин між Україною та країнами регіону. Цей підхід дозволяє розвивати взаємопорозуміння, ділову активність, також створює платформу для спільного

вирішення економічних та соціокультурних завдань. У роботі ми запропонували ряд заходів, які сприятимуть цьому.

Що Ви вкладаєте у значення цивілізаційна детермінанта? І що Ви відносите до цивілізаційних детермінант, які Ви описуєте у своїй роботі. (д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Зварич І.Я.)

Відповідь Заставного А. Р. Дякую за запитання. Цивілізаційні детермінанти ми в роботі визначаємо як елементи системних детермінант, які впливають на соціально-економічний розвиток країн та сформовані під впливом історично-цивілізаційного розвитку. Цивілізаційні детермінанти ми розглядаємо в теоретичному плані і за результатами проведено аналізу. В першому розділі ми виділили цивілізаційні детермінанти, які охоплюють сферу релігії, гендерної політики та ін. В таблиці, яка відображає фактори 2 на слайді 12, видно, що найбільший вплив (за результатами розрахунків) на соціально-економічний розвиток в даному регіоні мають цивілізаційні детермінанти: гендерна рівність, охорона здоров'я, очікувана тривалість життя, людський капітал, сприйняття корупції та демократичне врядування. Вони ідентифіковані як найбільш вагомими чинники, що визначають соціально-економічний стан регіону. Цивілізаційні детермінанти, такі як історична спадщина, культурні особливості та релігійні переконання, взаємодіючи, сприяють формуванню соціальних та економічних умов в цих країнах. Цей комплексний вплив визначає основні напрямки розвитку. Аналіз цих чинників дозволяє краще розуміти взаємозв'язок між цивілізаційним спадковим фоном і сучасними параметрами соціально-економічного розвитку в даному регіоні.

На Вашу думку, чи можемо ми порівнювати вплив релігії, ще з якимось регіоном, де релігійний фактор є таким же важливим. (д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Зварич І.Я.)

Відповідь Заставного А. Р. В контексті порівняльного аналізу впливу релігії можна розглядати подібності та відмінності між регіонами, де релігійний фактор визначає важливий аспект соціокультурного та політичного ландшафту. Одним із таких регіонів для порівняння Південно-Східна Азія, в якій вплив релігії є досить вагомим, зокрема в Індії та Пакистані. Наприклад, у Індії існує значна діаспора ісламістів, яка однак виступає за власне самовизначення на території країни. Ця ситуація може служити прикладом аналогічних викликів і конфліктів, пов'язаних із релігійними аспектами, які можуть виникати в інших регіонах з аналогічною релігійною динамікою. Також, можна розглядати курдську проблему.

На всі питання Заставний А. Р. дав вичерпні відповіді.

У подальшому обговоренні дисертаційного дослідження взяли участь: Науковий керівник, д.е.н., професор Іващук І. О. (подано висновок).

Обрана тема дослідження формування цивілізаційного базису соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу є своєчасною та надзвичайно цікавою в плані наукового пошуку. Комплексність цієї теми визначається включенням історичної спадщини та сучасних реалій до важливих детермінант розвитку, тим більше, що він супроводжуються постійним виникненням нових або актуалізацією існуючих військових конфліктів у регіоні. Обрання цієї теми для дисертаційної роботи не є випадковим вибором, оскільки вона безпосередньо

пов'язана з предметом магістерського дослідження. Зазначу, що Андрій Романович, який перебував в Кувейті в рамках студентського обміну та стажування, на практиці обізнаний з цією темою, активно брав участь у важливих наукових дебатах та опублікував значну кількість наукових праць за чотири роки. Він також успішно впроваджує результати своїх досліджень, які знаходять віддзеркалення в довідках про впровадження. Є апробації на конференції. Виконано усі вимоги щодо наукової роботи для здобуття ступеня доктора філософії. Також слід зазначити і особисті якості аспіранта, Андрій Романович вчасно виконував усю роботу згідно плану.

Дисертація відзначається як теоретичною, так і практичною значущістю, представляючи собою завершене та логічно побудоване наукове дослідження. Автор вдало використовує логіку наукових пошуків, щоб описати ключові результати, надаючи роботі характер обґрунтованого та завершеного наукового дослідження. Стиль викладу матеріалу є зрозумілим.

Здобувач вивів логічно обґрунтовані та достовірні висновки. Достовірність наукових висновків, положень та рекомендацій забезпечується за допомогою використання різноманітних вітчизняних та іноземних наукових джерел, а також аналізу необхідної інформаційної та статистичної бази.

Рецензент, д.е.н., професор Тулай О. І. зазначила, що тема є надзвичайно цікавою, міждисциплінарною та важливою, та підтверджує, що поставлена актуальна тема проблематики аспектів міжнародних відносин, які до цього моменту не були достатньо розкриті. Тому дану тему слід вважати новаторською. Для дослідження автором обрано як теоретичні напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених, так і значна емпірична база. Автор використовує багато іноземних джерел, зокрема такі які дійсно охоплюють проблематику Близького Сходу, і економічного розвитку країн Близького Сходу, що є позитивним для такої наукової роботи. Такий підхід дозволив сформулювати теоретико-концептуальний базис дослідження, на основі якого автором і було виконано аналітичну частину роботи, зроблено висновки та узагальнення, що лише підтверджують цінність такої дисертації. Основні положення дисертації викладені в наукових фахових виданнях, апробовані на науково-практичних конференціях, у тому числі міжнародних. На думку рецензента, робота може мати хороше продовження, тому що є багато моментів, які можна поглибити. І це може бути у майбутньому нове дослідження. Що стосується структури самої структури та змісту роботи, Тулай О. І. зазначила, що план дисертаційної роботи є логічно складеним, і, відповідно, логіка дослідження дає змогу вільно ознайомитись з дисертацією, простежити та зрозуміти усю змістове наповнення. Автором досить чітко визначено перехід від теоретичних концепцій до практичних розрахунків, що дало можливість виокремити цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу. Що стосується мети і завдань дослідження, вони корелюються із висновкам. Рецензентка зауважила, що варто було б більшу увагу приділити пункту новизни, який стосується обґрунтування концептуальних засад, привівши його у відповідність до предмету дослідження.

Також, рецензентка зазначила що, в роботі потрібно підсилити запропонований автором підхід до формування інноваційного фінансового

середовища та впровадження фінтех. Тулай О. І. підвердила те, що представлене дослідження є цілісним та авторським, зроблені висновки є обґрунтованими. Оцінюючи роботу, можна зробити загальний висновок про те, що дисертація Заставного А. Р. за своїм науковим рівнем, одержаними результатами дослідження та пропозиціями відповідає вимогам, що ставляться до наукових робіт такого рівня.

Рецензент, д.е.н., професор Фліссак К. А. зазначив, що вибрана для дослідження тема «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу» є дуже важливою для України, що відкриває нові перспективи розвитку відносин України з країнами Близького Сходу. Логіка досліджень є зрозумілою, план чітко вибудований. Отримані результати дисертаційної роботи опираються на наукові доробки сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань економічного та цивілізаційного розвитку країн Близького Сходу. Узагальнюючи та систематизуючи результати дослідження, автор повною мірою розкрив наукову новизну дисертації, обґрунтував розроблені пропозиції. Робота характеризується послідовним викладенням матеріалу та містить вагомий науково-практичний складову. Рецензент, зауважив, що в ряді випадків зустрічається повторення конкретизації понятійно-категоріального апарату, зокрема, потребує чіткого формулювання, що автор розуміє під цивілізаційними детермінантами. Фліссак К. А. зауважив, що в питанні 3.3. окремі статистичні дані аналізу динаміки зовнішньої торгівлі України слід винести в додатки. Зазначені зауваження носять уточнюючий характер та не занижують позитивної оцінки дисертаційної роботи. З наведеного вище випливає загальний висновок про те, що дисертація Заставного А. Р. за своїм науковим рівнем, одержаними результатами дослідження та пропозиціями відповідає вимогам, що ставляться до наукових робіт, представлених на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 292 – Міжнародні економічні відносини.

На підставі результатів обговорення присутні на засіданні

ПОСТАНОВИЛИ:

Прийняти висновок щодо дисертаційної роботи Заставного Андрія Романовича на тему: «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу», поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 29-Міжнародні відносини за спеціальністю 292 – міжнародні економічні відносини як такої, що відповідає вимогам, які заявлені до дисертації, та пропонувати Вченій раді університету затвердити висновок фахового семінару.

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації

Заставного Андрія Романовича на тему: «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу», поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 29-Міжнародні відносини за спеціальністю 292 – міжнародні економічні відносини

Робота виконана на кафедрі міжнародної економіки Західноукраїнського національного університету.

Тема дисертації схвалена та затверджена на засіданні кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету (протокол № 3 від 16 жовтня 2019 року) та рішенням Вченої ради Тернопільського національного економічного університету (протокол № 4 від 27 листопада 2019 року).

Науковий керівник – д.е.н., професор Іващук І. О.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Глобалізація в 21 столітті представляє значущий виклик для економічного розвитку країн та соціального прогресу. Під впливом глобальних змін деякі країни набувають значної економічної ваги, тоді як інші стають ще більш вразливими та залежними. Важливо відзначити, що економічний потенціал багатьох країн ще не вийшов на повну міру. Сучасна система міжнародних відносин свідчить про те, що країни не можуть існувати в ізоляції від світу, і ця залежність від глобальних трендів постійно зростає. Вона зумовлена політикою міжнародних організацій та країн-лідерів. Історія підтверджує, що конфлікти та напруга між країнами можуть виникнути внаслідок зіткнення інтересів, що призводить до локальних конфліктів. Різноманіття культур, традицій, інших ціннісних характеристик, а також різниця в умовах інтеграції у глобальний простір і нерівномірність розподілу ресурсів суттєво вплинули на глобальний розвиток, поглибивши його асиметрію між країнами.

На сьогодні країни Близького Сходу залишаються центром геополітичних інтересів через їхнє географічне розташування та економічну привабливість. Ця тенденція формувалася століттями через стратегічний шлях між Європою та Азією. Близький Схід виступає не лише об'єктом боротьби, але й джерелом конфліктів, які впливають на економічний розвиток країн регіону і мають значний вплив на глобальне середовище. Тому питання економічного та соціального розвитку в цьому регіоні тісно пов'язані з питаннями безпеки та стабільності, особливо з огляду на історично сформовані та невирішені проблеми, які періодично загострюються.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота пов'язана з темами наукових досліджень Західноукраїнського національного університету, а саме, виконувалася в межах роботи з надання науково-професійних послуг за господарським договором «Геоелектронічні інтереси України та експортні можливості» (державний реєстраційний номер 0123U104400); «Надання консультативних послуг з питань роботи на платформі NAZOVNI, яка є сервісом глобалізації українського бізнесу та головним інструментом просування експорту за кордон за сприяння українських посольств» (Наказ ЗУНУ № 219 від 27.06.2023 р.); науково-дослідних робіт кафедри міжнародних відносин та дипломатії: «Стратегічні доміанти економічної дипломатії в контексті формування нової конфігурації світового порядку» (державний реєстраційний номер 0121U111026), у розробці розділу «Моделі економічної дипломатії та типи геостратегічної політики України в умовах нового світового порядку», де автором висвітлено основні напрямки співпраці України з країнами Близького Сходу; «Новітні тренди розвитку

міжнародних відносин» (державний реєстраційний номер 0123U100872, у розробці розділу «Геополітична та геоекономічна фрагментація світу»), в межах якої автором обґрунтовано фрагментацію та поляризацію країн Близького Сходу за показниками соціально-економічного розвитку; а також кафедри міжнародної економіки: «Геоекономічні та цивілізаційні виклики розвитку глобальної економіки» (державний реєстраційний номер 0121U111077, у розробці розділу «Цивілізаційні виклики економічного розвитку країн Близького Сходу»), де автором систематизовано цивілізаційні виклики для країн Близького Сходу.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є наукове обґрунтування концептуальних засад та цивілізаційних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу та окреслення його стратегічних векторів в контексті глобальних викликів і трансформацій.

Відповідно до поставленої мети, у роботі визначено такі завдання:

- сформулювати теоретичні підходи до ідентифікації країн Близького Сходу для виокремлення їх сутнісних характеристик, що суттєво вирізняють регіон у глобальних координатах;
- розкрити еволюцію розвитку країн Близького Сходу для виокремлення основних етапів та історичних подій, що вплинули на соціально-економічну та політичну систему регіону;
- узагальнити системні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу для виокремлення серед них тих, які сформувалися під впливом історично-цивілізаційного розвитку;
- запропонувати методи дослідження для практичного оцінювання впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу;
- провести компаративний аналіз соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу для виявлення соціальної стратифікації та економічної нерівності в регіоні;
- провести факторний аналіз цивілізаційних детермінант та соціально-економічного розвитку для виявлення факторів, що відображають сукупність вимірників соціально-економічного розвитку (фактор 1) та системних цивілізаційних детермінант (фактор 2).
- проаналізувати локальні конфлікти та зовнішній вплив основних акторів на Близькому Сході для оцінки безпекових викликів в регіоні;
- виявити сучасні тенденції розвитку ісламських фінансів в регіоні для визначення їх впливу на формування інноваційного фінансового середовища та впровадження фінтех в країнах Близького Сходу;
- окреслити вектори економічного співробітництва України з країнами Близького Сходу для обґрунтування стратегічних напрямків побудови соціально-орієнтованої інклюзивної економіки в контексті цивілізаційних трансформацій.

Об'єктом дослідження є процеси соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу.

Предметом дослідження є теоретико-концептуальні положення та прикладні засади формування цивілізаційних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання пізнання. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи.

Наукові положення, розроблені особисто дисертантом, та їхня новизна. *Наукова новизна одержаних результатів* полягає у науковому обґрунтуванні концептуальних засад та цивілізаційних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу та окресленні його стратегічних векторів в контексті глобальних викликів і трансформацій.

У процесі дослідження одержані такі найбільш вагомі наукові результати: вперше:

- розроблено структурно-логічну модель цивілізаційного виміру соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу.

- запропоновано методичні підходи до оцінювання впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу, що дало змогу виокремити динамічні та структурні зміни в регіоні, що підтвердили соціальну стратифікацію та економічну нерівність країн регіону, на основі факторного аналізу виявити фактори, що відображають сукупність вимірників соціально-економічного розвитку (фактор 1) та системних цивілізаційних детермінант (фактор 2).

удосконалено:

- теоретичні підходи до ідентифікації країн Близького Сходу за основними цивілізаційними детермінантами, що дало змогу ідентифікувати їх поміж інших країн арабського світу, визначити основні та спростувати/підтвердити основні наративи та стереотипи про країни регіону. Такий підхід, на відміну від існуючих, дав змогу аргументувати необхідність при розробці економічних траєкторій розвитку країнам враховувати унікальну історичну спадщину регіону, геополітичні процеси та поєднання інших цивілізаційних факторів;

- методику аналізу локальних конфліктів та зовнішнього впливу основних акторів на Близькому Сході для оцінки безпекових викликів в регіоні, на основі чого деталізовано наступні зовнішні впливи: історичні, політичні, економічні, культурні та релігійні; та на основі компаративного аналізу визначено основні безпекові виклики на Близькому Сході, які мають динамічний і багатогранний характер, та їх відмінність від проблемних питань безпеки. Такий підхід дав змогу ідентифікувати основних акторів, від впливу яких залежить стабільність в регіоні та згасання/активізація локальних конфліктів, які детермінують вектори соціально-економічного розвитку країн регіону.

набули подальшого розвитку:

- підходи до формування інноваційного фінансового середовища та впровадження фінтех в країнах Близького Сходу, на основі чого виявлено сучасні тенденції розвитку ісламських фінансів в регіоні, виокремимо їх основні історично-цивілізаційні характеристики та виклики, обґрунтовано їх вплив на макрофінансову стабільність в регіоні Близького Сходу, особливо в кризові періоди;

- теоретико-методичні підходи до узагальнення системних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу, які сформувалися під впливом історично-цивілізаційного розвитку та детермінують соціально-

економічний ландшафт країн, впливаючи на добробут нації, якість життя населення та економічне зростання, що дало можливість виокремити системні детермінанти та визначити їхні ознаки, зокрема: міждисциплінарний характер; врахування структуру системи та взаємодію між її елементами; впливають на результативність функціонування системи; не завжди мають кількісний вимір, але можуть мати значний вплив на систему; не є статичні. Із використання PESTEL аналізу проведено оцінку системних детермінант в країнах Близького Сходу та деталізовано їх цивілізаційну складову.

– теоретико-емпіричне обґрунтування соціальної стратифікації та економічної нерівності, що дало можливість виявити асиметрії соціально-економічних процесів в регіоні, підтвердити просторову асиметрію, ідентифікувати положення країн за ораними показниками та виробити практичні рекомендації для впровадження ініціатив, спрямованих на розвиток сільського господарства, значення якого доведено для сільських місцевостей регіону;

– обґрунтування основних напрямів реалізації Україною близькосхідного вектору зовнішньоекономічної політики на основі проведеної періодизації відносин України як незалежної держави з країнами Близького Сходу із виокремленням основних характеристик кожного етапу, що дало змогу виявити сильні та слабкі сторони на основі проведеного SWOT аналізу, ідентифікувати ризики та можливості економічної співпраці України з країнами Близького Сходу в контексті цивілізаційних викликів та глобальних трансформацій.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, які захищаються.

Наукові положення, висновки, рекомендації, які сформульовані у дисертації, є теоретично обґрунтованими та достовірними. Теоретичною та методологічною базою дослідження стали фундаментальні положення сучасної економічної теорії, міжнародної економіки, праці провідних українських та зарубіжних учених та практиків у сфері міжнародних економічних відносин та глобальної економіки. Достовірність отриманих результатів дослідження забезпечується тим, що вони отримані автором в результаті використання загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, серед яких найсуттєвішими є: історико-логічний метод – для з'ясування історичного контексту соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу; філософський метод, в тому числі діалектичний, – для критичного аналізу фундаментальних питань ціннісного базису соціально-економічного розвитку країн та логічного обґрунтування ролі цивілізаційних цінностей в економічному розвитку країн Близького Сходу; теоретичного узагальнення – при обґрунтуванні категоріально-понятійного апарату дослідження; метод системного аналізу – при формуванні теоретичних підходів до ідентифікації країн Близького Сходу; методи індукції та дедукції – для формулювання гіпотез і теорій та формулюванні висновків про закономірності впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічні процеси в країнах Близького Сходу; метод порівняння – для встановлення спільних та відмінних рис між країнами Близького Сходу у впливі цивілізаційних детермінант на соціально-економічні процеси;

статистичного аналізу – для обґрунтування фрагментації соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу та визначення його просторових та часових асиметрій, та встановлення закономірностей і кореляцій з цивілізаційними детермінантами; методи економетричного моделювання – при проведенні кількісної оцінки впливу різних цивілізаційних факторів на соціально-економічні показники та визначенні залежностей; методи аналізу інформації, зокрема, SWOT-аналіз при визначенні реалій та перспектив співробітництва України з країнами Близького Сходу; метод графічної візуалізації – для представлення основних положень та результатів дисертації.

Аргументованість, достовірність та обґрунтованість, зроблених у дисертаційній роботі висновків та рекомендацій, підтверджується глибоким аналізом фахової літератури. Інформаційну основу дисертаційної роботи склали наукові статті та монографії вітчизняних й зарубіжних вчених з питань соціально-економічного розвитку регіону Близького Сходу та його історичного й цивілізаційного базису, законодавча база та національні стратегії соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу, національна та регіональна економічна статистика, бази даних Організації Об'єднаних Націй, Світового банку, Міжнародного валютного фонду та ін., звіти неурядових організацій та інших міжнародних організацій з питань цивілізаційного та соціально-економічного розвитку, антропологічні та соціологічні дослідження соціальних норм, культурних практик, релігійних вірувань в країнах Близького Сходу, ресурси мережі інтернет.

Практичне значення роботи.

Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові результати, що виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих напрацювань. Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає у розробці прикладних рекомендацій щодо врахування впливу цивілізаційних детермінант при розробці стратегічних векторів соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу. Основні положення дисертації доведено до рівня практичних пропозицій та були прийняті до впровадження: Державним підприємством Генеральна агенція з обслуговування іноземних представництв (довідка № 132/МУ від 12.07.2023 р.), Управлінням стратегічного розвитку міста Тернопільської міської ради (довідка № 100/2 від 28.09.2023 р.); громадською організацією «Україна по-арабськи» (довідка № 115/11/23 від 04.10.2023 р.); Торгово-промисловою палатою (довідка № 3214/10 від 14.10.2023 р.).

Основні положення та результати дисертації використано у навчальному процесі Західноукраїнського національного університету, зокрема, при викладанні дисциплін Міжнародна економічна політика, Міжнародне співробітництво, Міжнародні відносини та світова політика, геополітичні виміри міжнародних економічних відносин, Україна в сучасних геополітичних процесах, Міжнародні системи та глобальний розвиток (довідка № 126-31/1386 від 26.06.2023 р.).

Усі наукові результати, що викладені в дисертації і виносяться на захист, отримані автором особисто.

Повнота викладення матеріалів дисертації в публікаціях та особистий внесок у них автора

За результатами дисертаційної роботи опубліковано 16 наукових праць загальним обсягом 7,3 д. а. (з яких особисто автору належать 4,05 д. а.), у тому числі: 6 праць – у наукових фахових виданнях, 1 публікація – в іншому виданні, 1 публікація – у науковому періодичному виданні іншої держави і 8 публікацій за матеріалами міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Список публікацій здобувача за темою дисертації: в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Заставний А. Р., Живко М. А., Запухляк В. З. Відмінності інтеграційних пріоритетів країн Європи, Близького Сходу та Африки. Економічний аналіз. 2020. Том 30. № 2. С. 24-32. URL: <http://econa.wunu.edu.ua/index.php/econa/article/view/1992/6565657077> DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.02.024>
2. Заставний А. Р., Живко М. А., Іващук О. В. Цивілізаційні виклики глобального економічного розвитку. Регіональна економіка. 2020. № 4 (98). С. 131-142. URL: http://re.gov.ua/re202004/re202004_131_ZhyvkoMA,ZastavnyyAR,IvashchukOV.pdf DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-4-16>
3. Заставний А. Р., Іващук І. О. Країни Близького Сходу в глобальній економіці: сучасні тенденції розвитку та питання безпеки. Економічний аналіз. 2021. Том 31. № 2. С. 136-147. URL: <http://econa.wunu.edu.ua/index.php/econa/article/view/1940/6565657000> DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.02.136>
4. Заставний А. Р., Іващук І. О., Кравчук Н. Я., Іващук О. В. Країни Арабського світу в сучасних гео економічних процесах: детермінанти розвитку та прогресу. Інноваційна економіка. 2022. № 2-3. С. 85-97. URL: <http://www.inneco.org/index.php/inneco/ua/article/view/959/1084> DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.2-3.12>
5. Заставний А. Р., Іващук І. О. Цивілізаційні детермінанти та історичні виклики стабільності на Близькому Сході. Економічний простір. 2023. № 186. С. 7-12. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1282/1234> DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/186-1>
6. Заставний А. Р., Живко М. А. Фрагментація Близького Сходу: соціальний та економічний аспект. Регіональна економіка. № 2 (108). 2023. С. 146-155. URL: https://re.gov.ua/re202302/re202302_146_ZhyvkoMA,ZastavnyyAR.pdf DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-2-15>
7. Заставний А. Р., Нагірна Н. І. Проблема продовольчої безпеки для країн Близького Сходу та її соціально-економічний вимір. Бізнес Інформ. 2023. № 7. С. 22–29. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2023-7_0-pages-22_29.pdf DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-22-29>

Стаття у (Scopus)

8. Zastavnyy, A., Popadynets, N., Polishchuk, O., Bilyk, R., Peretiatko, L., Yakymchuk, A., Zapukhlyak, V., & Turala, M. The Review Of Trends And Foreign Direct Investment Estimates In Ukraine And Poland. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 2023. Vol. 46. No. 2: 166-182. URL: <https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/4742/2765> DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2023.17>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Заставний А. Р. Цивілізаційні виміри глобального розвитку в сучасних умовах. Економіка, облік та право: проблеми, тенденції, досягнення. Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 21 грудня 2020 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2020. С. 25-26.

10. Заставний А. Р. Безпекові виклики на Близькому Сході. Information and innovation technologies In the XXI century. *Materialy 5. International scientific Conference University of Technology, Katowice 15-16 September 2022*. С. 51-53.

11. Заставний А. Р. Країни Близького Сходу в постпандемічний період. Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід. Тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 38-40.

12. Заставний А. Р. Індустрія гостинності країн Близького Сходу в умовах глобальних економічних викликів. Перспективи індустрії гостинності та міжнародного бізнесу: світові тенденції та національні пріоритети. Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 18-19 травня 2023 р.). м. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С.

13. Заставний А. Р. Економічне співробітництво України з країнами Близького Сходу. Formation of innovative potential of world science: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the V International Scientific and Theoretical Conference, July 28, 2023. Tel Aviv, State of Israel: European Scientific Platform. pp. 27-29.

14. Заставний А. Р. Роль цивілізаційних цінностей в економічному розвитку країн та особливості для Близького Сходу. Інноватика в сучасній освіті та науці: теорія, методологія, практика: Матеріали VI Міжнародного літнього наукового симпозиуму (м. Одеса, 28-29 липня 2023 р.). ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. – Запоріжжя: АА Тандем, 2023. С. 80-82.

15. Заставний А. Р., Угрин Б. В. Процеси фінансової інтеграції на Близькому Сході. Scientific method: reality and future trends of researching: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, August 25, 2023. Zagreb, Republic of Croatia: European Scientific Platform. pp. 88-89.

16. Заставний А. Р., Оконський М. І. Екологічні виклики для економічного розвитку країн Близького Сходу. Modernization of today's science: experience and

trends: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference, September 22, 2023. Singapore, Republic of Singapore: European Scientific Platform. pp. 42-43.

Текст дисертаційної роботи пройшов перевірку на наявність текстових запозичень Unicheck. За результатами перевірки, виявлено відсутність текстових запозичень без належного посилання на джерело та встановлено, що дисертаційна робота Заставного Андрія Романовича на тему: «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу» відповідає принципам **академічної доброчесності**.

Апробація результатів дослідження.

Основні ідеї, положення, теоретичні й практичні висновки, та результати дисертаційної роботи доповідалися та отримали схвальні відгуки, отримали оприлюднення на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: «Економіка, облік та право: проблеми, тенденції, досягнення» (м. Полтава, 2020 р.), «Information and innovation technologies In the XXI century» (Katowice, 2022), «Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Тернопіль, 2023 р.), «Перспективи індустрії гостинності та міжнародного бізнесу: світові тенденції та національні пріоритети» (м. Тернопіль, 2023 р.), «Formation of innovative potential of world science» (Tel Aviv, State of Israel, 2023), «Інноватика в сучасній освіті та науці: теорія, методологія, практика» (м. Одеса, 2023 р.), «Scientific method: reality and future trends of researching» (Zagreb, Republic of Croatia, 2023), «Modernization of today's science: experience and trends» (Singapore, Republic of Singapore, 2023).

Оцінка мови та стилю дисертації.

Дисертаційна робота виконана українською мовою із дотриманням наукового стилю викладення змісту, характеризується цілісністю, смисловою завершеністю, логічною послідовністю розгляду питань, точністю та коректністю вживання спеціальної термінології, стислістю та об'єктивністю викладених основних матеріалів дослідження. Стиль викладу наукових положень, результатів досліджень, висновків і рекомендацій є зрозумілим та доступним до його сприйняття.

Відповідність змісту дисертації спеціальності, за якою вона подається до захисту

За актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Заставного Андрія Романовича на тему: «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу» відповідає спеціальності 292 – міжнародні економічні відносини та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 року №283), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення

разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

У результаті попередньої експертизи дисертації Заставного А. Р. та повноти основних результатів дослідження.

УХВАЛИЛИ:

1. Пропонувати Вченій раді затвердити такий склад разової спеціалізованої вченої ради:

Головою разової спеціалізованої вченої ради призначити – **Зварича Романа Євгеновича**, доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини, професора, завідувача кафедри міжнародних економічних відносин Західноукраїнського національного університету.

Рецензенти: **Тулай Оксана Іванівна**, докторка економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит, професорка, завідувачка кафедри міжнародних відносин та дипломатії Західноукраїнського національного університету.

Фліссак Костянтин Андрійович доктор економічних наук 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини, професор, професор кафедри міжнародного права та міграційної політики Західноукраїнського національного університету.

Опоненти: **Луцишин Зоряна Орестівна**, докторка економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини, професорка, професорка кафедри міжнародного бізнесу, помічник проректора з науково-педагогічної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Субочев Олексій Валерійович, кандидат економічних наук за спеціальністю 08.07.01 – економіка промисловості, доцент, доцент кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

2. Рекомендувати новоствореній разовій спеціалізованій вченій раді прийняти дисертаційну роботу до захисту.

Головуюча на засіданні кафедри міжнародної економіки,
– д.е.н., професорка, завідувачка кафедри міжнародної економіки

Ірина ЗВАРИЧ